

Jarosław Giemza

Ikona, Archanioł Michał (S. 12191), 1 połowa XVI wieku, (117) x (55) x 2 cm¹, tempera i srebro, zaprawa kredowo – klejowa, podobrazie z drewna lipowego, wzmocnione parą poziomych szpong, z płytkim kowczegiem w licu, Brzeżawa (cerkiew p.w. Archanioła Michała).

Obecnie ikona składa się z trzech części (głównej - z przedstawieniem centralnym i dolnym fragmentem klejma oraz dwóch mniejszych, obejmujących fragmenty przedstawienia centralnego i bocznego klejma). Główna część ikony i jej dwa mniejsze fragmenty zostały pozyskane przez Muzeum – Zamek z różnych źródeł. Obraz był częściowo zamalowany olejną farbą i nadpalony od strony odwrocia. W głównym polu obrazowym wykonano wizerunek Archanioła Michała, w pełnej postaci, frontalnie. W jego prawej ręce, skierowany ku górze miecz; w lewej pochwa. Archanioł odziany jest w strój rycerski: skórzany kaftan na krótkiej tunice (z rękawami), szeroko rozpostarty płaszcz, związany pod szyją, oraz dopasowane nogawice i wysokie buty. Pod stopami brak tkaniny – podnóżka. Tło i nimb srebrzone. Relief tła w formie rozet kwiatowych, wpisanych w kratownicę. Nimb gładki, otoczony podwójnym, rytym konturem. W klejmie, po bokach i u dołu głównego pola obrazowego, rozmieszczonych było pierwotnie trzynaście przedstawień żywota. Zachowały się fragmenty przedstawień tego cyklu (numeracja według ich pierwotnej dyspozycji): 1. Stworzenie Archanioła Michała; 2. Wypędzenie Adama i Ewy z Raju; 3. Trzej Młodziankowie w Piecu Ognistym; 5. Ofiara Abrahama; 7. Dawid i Goliat (?); 9. Ocalenie Proroka Daniela (?); 10. Zatopienie wojsk faraona; 11. Mojżesz prowadzący Izraelitów; 12. Michał Archanioł ukazuje się Isusowi Nawinowi². Przedstawienia nr 9 – 13, usytuowane przy dolnej krawędzi obrazu, rozdzielone zostały pionowymi czerwonymi pasami. Ze względu na bogactwo wątków tematycznych żywota Archanioła Michała, ukazywanych w klejmie ikon (zaczepniętych ze Starego i Nowego Testamentu oraz tekstów hagiograficznych), występuje duża różnorodność w ich doborze a także rozmieszczeniu w obrębie konkretnego obrazu. Układ zachowanych przedstawień w klejmie ikony z Brzeżawy bliski jest występującemu w XV-wiecznej ikonie z cerkwi p.w. Świętych Piotra i Pawła w Nagórzanach³ i ikonie z 2 połowy XIV w. z cerkwi p.w. Archanioła Michała w Storonnej⁴. W omawianej ikonie, pod względem ikonograficznym, szczególnie interesująca jest kompozycja Młodziankowie w Piecu Ognistym. Na większości obrazów z naszego regionu Święci i Archanioł ukazywani są wewnątrz pieca, w wysokiej arkadzie. Tutaj piec ma formę ołtarza ofiarnego (mensy), objętego płomieniami. Widoczni powyżej ołtarza – pieca Młodzieńcy oraz stojący za nimi Archanioł mają za plecami architektoniczne tło (z dwoma wysokimi

¹ Podane obecne wymiary ikony nie uwzględniają zachowanej części z klejma (z fragmentami przedstawień Młodziankowie w Piecu Ognistym i Ofiara Abrahama). Zachowane elementy obrazu pozwalają z dużą dokładnością oszacować pierwotne jego wymiary na około 134 x 98 cm.

² Przedstawienia w klejmie (odczytywane od lewej do prawej i ku dołowi) nr 1 i 2 identyfikuję na podstawie zachowanych fragmentów malowideł; nr 7 i 9 są trudne do jednoznacznego określenia ze względu na brak dostatecznego ikonograficznego wyróżnika na zachowanych niewielkich powierzchniach malowideł (niemniej zaproponowana ich tematyka, oparta także na analizie porównawczej zabytków, jest uprawniona). W przypadku kompozycji nr 12, oprócz zachowanej części malowidła, odczytany został fragment inskrypcji: /.../ IC НАВЬГ /.../. Przedstawienia nr 4, 6, 8 i 13 nie zachowały się nawet we fragmentach. Najbardziej prawdopodobny wydaje się następujący ich dobór: 4. Walka Archanioła Michała z Jakubem; 6. Cud w Chonach; 8. Zburzenie Sodomy; 13. Michał Archanioł ukazuje się Prorokowi Balaamowi.

³ Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku, nr 1960; Czajkowski J., Grządziela R., Szczepkowski A., Ikona Karpacka. Sanok 1998, il. 9.

⁴ Muzeum Narodowe we Lwowie nr 38424/I-2581; Свенциця В. И., Майстер иконы „Архангел Михаил с деянями” второй половины XIV в. из села Сторонна на Бойковщине [w:] Памятники культуры – новые открытия. Москва 1989, s.192-209.; Свенциця В. И., Откович В. П., Світ очима народних митців. українське народне малярство XIII – XX столітью Київ 1991, poz. 2.

wieżami). W podobny sposób scena ta została rozrysowana przez malarza Dymitrja na ikonie z Doliny⁵. Wskazane podobieństwa mają jednak tylko ogólny charakter. Poszczególne elementy ikonograficzne przedstawienia centralnego oraz cechy stylistyczne kształtowania formy malarskiej nie znajdują bezpośredniej analogii wśród zabytków chronologicznie i geograficznie bliskich omawianej ikonie. Włączywszy ikonę ze Stronnej (ikonografia centralnego przedstawienia różni się w zasadniczy sposób od ikony z Brzeżawy), wymienione wyżej oraz inne znane XVI – wieczne ikony, m.in. z cerkwi w Świątkowej Wielkiej⁶, Ulicskim Krywem⁷, Równem⁸ oraz niewiadomego pochodzenia, z muzeów w Preszowie⁹, Krakowie¹⁰ i Przemyślu¹¹, różnią się od omawianej wieloma istotnymi szczegółami. Wsparty na rozstawionych nogach Archanioł zwraca się na ogół lekko w lewą stronę. Obszerny, purpurowy płaszcz związany jest (niekiedy również przewieszony) nad jego lewym przedramieniem. Dłoń, w której trzyma on pochwę miecza, widoczna jest od zewnętrznej strony¹². Jedynym znanym mi obrazem, który sięga do tego samego wzorca co ikona z Brzeżawy (w pośredni sposób) jest namiestna ikona z cerkwi p.w. Świętego Dymitra z Sokołowej Woli z 2 połowy XVI wieku¹³. Podobieństwa dotyczą tu opracowania ważnych szczegółów ikonograficznych, m. in. skórzanego kaftana i pasa biodrowego oraz wiązania płaszcza i kształtu lamowania szaty pod szyją. Z zabytków XVII – wiecznych do tego typu ikonograficznego nawiązują ikony z Leszczwy Górnej¹⁴ i Wojniłowa¹⁵. Malarski sposób opracowania elementów ubioru postaci Archanioła w centralnym polu ikony z Brzeżawy (w szczególności pasa biodrowego), proporcje ciała (optyczna dominacja partii tułowia i głowy) mogą sugerować, że twórca wzorował się na malarstwie ściennym lub sam specjalizował się w wykonywaniu tego typu obrazów. Współczesne ikonie zabytki malarstwa monumentalnego z obszaru Ukrainy, mogące stanowić punkt odniesienia w zakresie ikonografii, nie przetrwały do naszych czasów. W tej sytuacji, wskazówek ikonograficznych należy zapewne szukać w ściennych malowidłach Serbii lub Macedonii¹⁶.

Ikona trafiła do kolekcji Działu Sztuki Cerkiewnej Muzeum – Zamku w Łańcucie w 1996 roku¹⁷. Obecnie przy zabytku prowadzone są prace konserwatorskie. Obejmują one scalenie i rekonstrukcję podobrazia oraz zachowawczą konserwację malowidła.

⁵ Muzeum Narodowe we Lwowie, nr 28884/I-1875; Сидор О., Икони майстрів Олексія і Димитрія в колекції Національного Музею у Львові [w:] Літопис Національного Музею у Львові. №1(6) Львів 2000, il.s.128-131. W ikonie wykonanej przez Dymitrja 8 scen żywota umieszczonych jest po bokach głównego pola obrazowego.

⁶ Muzeum Zamek w Łańcucie, nr MZŁ-SZR-820; Porównaj przypis 56.

⁷ Skrobucha H., Ikonen aus der Tschechoslowakei. Prague 1971, il. 19.

⁸ Op.cit., il. 18.

⁹ Hrebickova. M., Ikony v zbierkach Sarisskiej Galerie v Presove. Presov 2002, s. 4-7.

¹⁰ Kłosińska J., Ikony. Muzeum Narodowe w Krakowie. Katalog zbiorów. Kraków 1973, poz. 41.

¹¹ Kiwała B., Burzyńska M., Ikony ze zbiorów Muzeum Okręgowego w Przemyślu. Kraków 1981, poz. 21, 22, il. VII, 6.

¹² Wyjątek stanowi ikona z Doliny gdzie dłoń jest ukazana od wewnętrznej strony, lecz uniesiona na wysokość ramienia.

¹³ Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku, nr 609. Ikona nie posiada klejma. Częściowo przemalowana w XVII w.(?); Czajkowski J., Grządziela R., Szczepkowski A., Ikona Karpacka, il. 25.

¹⁴ Muzeum Narodowe Ziemi Przemyskiej, nr MPH-1496.

¹⁵ Muzeum Narodowe we Lwowie nr 36886/I -2555; Свенціцька В. І., Сидор Ф. О., Спадщина віків, il.91-93.

¹⁶ Mimo prowadzonej kwerendy, dotąd nie udało się tego potwierdzić.

¹⁷ Ikona zakupiona od prywatnego oferenta. Niezależnie, dwa mniejsze fragmenty zostały odnalezione przez autora przed dziesięciu laty i przekazane do Muzeum w Łańcucie. W procesie konserwacji obraz zostanie scalony. Jego pochodzenie z cerkwi w Brzeżawie jest potwierdzone.